

Date: 1st June-2026

**OILADAGI AKA-UKA VA OPA-SINGILLAR O'RTASIDAGI SIBLING
MUNODSABATLARNI O'ZINI-O'ZI BAHOLASHIGA TA'SIRI**

Yunusova Go'zal Sultonovna

Farg'ona davlat universiteti, psixologiya kafedrası dotsenti

Ortig'aliyeva Ibodat Fazliddinjon qizi

Farg'ona davlat universiteti, psixologiya yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada oilaviy muhitda aka-uka va opa-singillar o'rtasidagi raqobat hodisasining o'smirlar shaxsining o'zini-o'zi baholashiga ta'sirini nazariy va empirik nuqtai nazardan tahlil qilindi. Tahlilda aka-uka raqobati, ota-onalarning differensial munosabati, attachment va o'zini-o'zi baholash konstruktleri o'rtasidagi munosabatlar ko'rib chiqildi. Ota-onalik uslubi, tug'ilish tartibi, jins va madaniy kontekst raqobatning xarakterini moderatsiya qiluvchi omillar sifatida ekanligi aniqlandi. Maqola xulosasida sog'lom oilaviy muloqotni tashkil etish, ota-onalarning teng munosabatini ta'minlash va psixologik xizmatlarni rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: aka-uka va opa-singillar munosabatlari; o'zini-o'zi baholash; oila psixologiyasi; ota-onalarning differensial munosabati; o'smirlar davri; rivojlanish psixologiyasi; psixologik farovonlik.

Аннотация: В данной статье с теоретической и эмпирической точек зрения проанализировано влияние феномена соперничества между братьями и сёстрами в семейной среде на самооценку личности подростков. В анализе рассмотрены взаимосвязи между сиблинговым соперничеством, дифференцированным отношением родителей, привязанностью (attachment) и конструкциями самооценки. Установлено, что стиль родительского воспитания, порядок рождения, пол и культурный контекст выступают факторами, модифицирующими характер соперничества. В заключении статьи представлены практические рекомендации по организации здорового семейного общения, обеспечению равного отношения родителей и развитию психологических служб.

Ключевые слова: отношения между братьями и сёстрами; самооценка; психология семьи; дифференцированное отношение родителей; подростковый возраст; психология развития; психологическое благополучие.

Abstract: This article analyzes, from both theoretical and empirical perspectives, the impact of sibling rivalry within the family environment on adolescents' self-esteem. The study examines the relationships among sibling rivalry, parental differential treatment, attachment, and self-esteem constructs. It was determined that parenting style, birth order, gender, and cultural context function as moderating factors influencing the nature of rivalry. The article concludes with practical recommendations for establishing healthy family communication, ensuring equal parental treatment, and improving psychological support services.

Date: 1st June-2026

Keywords: sibling relationships; self-esteem; family psychology; parental differential treatment; adolescence; developmental psychology; psychological well-being.

Shaxsning psixologik rivojlanishi va o‘zini-o‘zi qadrlashi katta darajada oilaviy muhitda shakllanadi. Oilada esa aka-uka va opa-singillar o‘rtasidagi munosabatlar — ko‘pincha ota-ona–bola munosabatlaridan ham uzoq davom etadigan birinchi tengdoshlik tajribasi sifatida — alohida o‘rin tutadi [5, 9]. A. Adler XX asr boshidayoq aka-uka raqobatini shaxsiyat shakllanishining asosiy psixodinamik manbalaridan biri sifatida ko‘rsatib o‘tgan edi [1]. Keyingi yetmish yil davomida amalga oshirilgan rivojlanish va oila psixologiyasi tadqiqotlari Adler farazlarining ko‘p qismini empirik dalillar bilan tasdiqladi va kengaytirdi [3, 9].

Aka-uka raqobati o‘z-o‘zidan patologik hodisa emas: u ota-ona resurslari (e‘tibor, mehr, vaqt, moddiy yordam) cheklangan har qanday oilada paydo bo‘ladigan tabiiy psixologik holatdir [3,8]. Biroq raqobatning intensivligi, davomiyligi va hissiy yuki ortib ketganda, bu o‘smirning o‘zini-o‘zi baholash darajasi, hissiy barqarorligi va ijtimoiy moslashuviga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin [4, 6].

O‘zini-o‘zi baholash — M. Rozenberg tomonidan kiritilgan klassik kontsepsiya bo‘lib, shaxsning o‘z qadr-qimmati va layoqatiga oid umumiy baholovchi munosabatini ifodalaydi [12]. U. Ort va R. Robins meta-tahlillariga ko‘ra, o‘zini-o‘zi baholash bolalik va o‘smirlik davrida shakllanadi va keyinchalik ruhiy salomatlik, akademik muvaffaqiyat hamda shaxslararo munosabatlar sifati uchun himoyaviy omil bo‘lib xizmat qiladi [10].

Mavzuning dolzarbligi quyidagi omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, zamonaviy oila tuzilmasi o‘zgarib bormoqda: yadro oilalar bilan bir qatorda, qayta tuzilgan oilalar, yarim qondosh va o‘gay aka-ukali oilalar ulushi ortmoqda, bu esa raqobat dinamikasini murakkablashtiradi [9]. Ikkinchidan, ijtimoiy tarmoqlar davrida o‘smirlar nafaqat sinfdosh va tengdoshlari, balki o‘z aka-ukalari bilan ham doimiy taqqoslash bosimi ostida bo‘lmoqda. Uchinchidan, O‘zbek va boshqa Markaziy Osiyo oilalarida ko‘p bolalilik, ierarxik tug‘ilish tartibi, “katta”ning kichigiga nisbatan javobgarligi kabi madaniy xususiyatlar mavjud bo‘lib, ularning aka-uka raqobati va o‘smir o‘zini-o‘zi baholashiga ta’siri xalqaro adabiyotda yetarlicha o‘rganilmagan [17].

Ushbu maqolaning maqsadi — aka-uka raqobati va shaxsiy o‘zini-o‘zi baholash o‘rtasidagi munosabatni xalqaro va mahalliy adabiyotlar asosida tizimli tahlil qilish hamda sog‘lom oilaviy munosabatlarni rivojlantirishga doir amaliy tavsiyalarni shakllantirishdir. Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat: (1) sibling rivalry va o‘zini-o‘zi baholash kontsepsiyalarining nazariy asoslarini ko‘rib chiqish; (2) ushbu konstruktlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tasdiqlovchi empirik dalillarni tahlil qilish; (3) ota-onalik uslubi va madaniy kontekstning moderatsiya rolini aniqlash; (4) profilaktik va terapevtik chora-tadbirlar bo‘yicha tavsiyalar berish.

Sibling tushunchasini ilmiy aylanmaga A. Adler kiritgan. Adler ta’kidlashicha, bola oilada o‘z o‘rni va ota-ona mehrini “boshqa bola”dan himoya qilishga majbur bo‘ladi va bu kurash uning shaxsiyat shakllanishida o‘chmas iz qoldiradi [1]. Z. Freyd raqobatni Edip

Date: 1st June-2026

kompleksi va ota-ona mehri uchun rivojiiy raqobat kontekstida ko'rib chiqqan bo'lsa, keyingi neopsixoanalitiklar (K. Horni, X. Sallivan) uni ijtimoiy kontekstdagi shaxslararo dinamika sifatida talqin qilishgan. Zamonaviy rivojlanish psixologiyasida esa aka-uka raqobati patologik hodisa emas, balki rivojlanish vazifasi — bola hissiy regulyatsiya, kompromiss va konfliktni hal qilish ko'nikmalarini o'rganadigan tabiiy "laboratoriya" sifatida tushuniladi [3, 8].

J. Boulbi tomonidan ishlab chiqilgan attachment nazariyasiga ko'ra, bola erta yoshda asosiy parvarish qiluvchi shaxs (odatda ona) bilan shakllantirgan "ichki ishchi modeli" keyingi yaqin munosabatlarning sifatini belgilaydi [2]. Aka-uka bilan munosabat ushbu modelning ikkinchi muhim sinov maydoni hisoblanadi: agar bolalar ota-onadan ishonchli attachment olgan bo'lsalar, ular o'rtasidagi munosabat ham qo'llab-quvvatlovchi bo'lishi ehtimoli yuqori. Aksincha, qochuvchi yoki tashvishli attachment uslublari aka-uka o'rtasida ham xuddi shunday disfunktsional muloqot shakllarini takrorlash xavfini oshiradi [3].

M. Feynberg va E. Xeterington tomonidan uzunlamasına tadqiqotlarda ishlab chiqilgan model shuni ko'rsatadiki, ota-onaning bolalarga teng emas munosabati — aka-uka raqobatining eng kuchli oilaviy prediktoridir [6]. Muhim nuans: A. Kowal va L. Kramer tadqiqotlarida bolalar ushbu farqni adolatli (legitimate) deb baholasalar — masalan, kichkina yoki kasal aka-ukaga ko'proq e'tibor berilgani uchun, — DPT ning raqobatni kuchaytiruvchi ta'siri sezilarli pasayadi [7]. Demak, muhim bo'lgan narsa — munosabat tafovutining mavjudligi emas, balki uning bolalar tomonidan qanday idrok etilishidir.

F. Sallouey o'zining "Born to Rebel" (1996) asarida tug'ilish tartibi shaxsiyatning Katta Beshlik xususiyatlariga ta'sir qilishini argumentlagan: to'ng'ich bolalar konservativ, vijdonli va yutuqqa intiluvchi, kenjalar esa ochiq, isyonkor va tajribaga moyil bo'lishadi [13]. Biroq keyingi yirik tadqiqotlar — jumladan, Damian va Roberts (2015) hamda Rohrer va boshqalarning bir necha mingdan ortiq namunalardagi ishlari — Sallouey effektining juda kichik ($d < 0,05$) ekanini ko'rsatdi. Bu uning modelini qabul qilishda jiddiy ehtiyot bo'lishni talab qiladi: tug'ilish tartibi shaxsiyatga to'g'ridan-to'g'ri emas, balki oiladagi rollar va ota-ona kutishlari orqali ta'sir qilishi mumkin.

M. Rozenberg [12], S. Kupersmit va S. Xarter ishlarida o'zini-o'zi baholash global (umumiy) va sohaviy (akademik, ijtimoiy, jismoniy, oilaviy) komponentlarga ajratiladi. O'smirlik davrida o'zini-o'zi baholashning ijtimoiy va oilaviy komponentlari alohida ahamiyat kasb etadi, chunki o'smir aynan shu davrda o'z identifikatsiyasini tengdoshlar va oila a'zolari bilan munosabat orqali shakllantiradi [10]. Aka-uka — bu ikki sohaning kesishish nuqtasi: ular ham tengdosh, ham oila a'zosi.

Tanlangan manbalar tematik sintez usulida tahlil qilindi: bir xil dalillarni keltiruvchi tadqiqotlar guruhlariga ajratilib, ular orasidagi mos kelish va qarama-qarshiliklar aniqlandi. Mazkur yondashuv klinik va rivojlanish psixologiyasidagi adabiyotlar sharhi uchun standart hisoblanadi va meta-tahlilning rasmiy mezonlariga talab qo'ymaydi. Tadqiqotning bu xususiyati uning chegaralari bo'limida alohida muhokama qilinadi.

Date: 1st June-2026

K. Buyst, M. Dekovich va P. Prinzi tomonidan o'tkazilgan meta-tahlil — 34 ta uzunlamasına va kesma tadqiqot, jami $N \approx 12\,000$ nafar bola va o'smir — iliq aka-uka munosabati internalizatsiyalovchi muammolar (depressiya, tashvish) bilan o'rtacha manfiy bog'liqlikka ega ekanligini ko'rsatdi ($r \approx -0,22$). Aka-uka konflikti esa, aksincha, ham internalizatsiyalovchi ($r \approx +0,18$), ham eksternalizatsiyalovchi ($r \approx +0,21$) muammolar bilan musbat korrelyatsiya namoyon qildi [4]. Ushbu effekt o'lchamlari Koen mezonlariga ko'ra “kichik–o'rtacha” oraliqda joylashgan — ya'ni mavjud, ammo yagona prediktor emas, boshqa oilaviy va shaxsiy omillar bilan birgalikda ishlaydi.

Feynberg va Xeterington uzunlamasına tadqiqoti shuni ko'rsatdiki, vaqt o'tishi bilan oilada bir bolaga nisbatan kuchaygan differensial munosabat o'sha “e'tibordan chetda qolgan” bolaning o'zini-o'zi baholashi va emotsional moslashuvining pasayishi bilan bog'liq [6]. Eng muhim modulyator — bola tomonidan farqni qanday idrok etishi: agar bola farqni adolatli deb baholasa (kasallik, yosh, vaziyat), salbiy effekt sezilarli darajada pasayadi [7]. Bu topilma muhim amaliy xulosaga olib keladi: ota-onalar bolalarga teng munosabat o'rnatishga harakat qilishdan tashqari, farq zarur bo'lgan vaziyatlarda uni ochiq va tushunarli tarzda izohlashlari kerak.

Adabiyotlar tahlili uchta barqaror tendensiyaning aniqlaydi [3, 9, 13]:

- To'ng'ich bolalar ko'pincha “javobgar katta” rolini bajarishga majbur bo'ladi. Bu ikki tomonlama ta'sirga ega: bir tomondan, mas'uliyat orqali kompetentlik hissi va o'zini-o'zi qadrlash kuchayishi mumkin; ikkinchi tomondan, haddan tashqari yuk va “parentifikatsiya” (bolaning ota-ona rolini bajarishi) hissiy charchoq va g'amgin emotsional fonni keltirib chiqarishi mumkin.
- Bir jinsli aka-uka juftliklari (ikki o'g'il yoki ikki qiz) yoshi yaqin bo'lsa, raqobat intensivligi yuqori bo'ladi — ular bir xil resurslarga (kiyim-kechak, do'stlar doirasi, sport bo'limi, akademik soha) da'vogarlik qilishadi.
- 4 yoshdan ortiq yosh farqi raqobatni odatda yumshatadi: katta yosh farq “bir xil maydonda raqobatlasholmaslikni” oddiy holatga aylantiradi va bolalar har biri o'z sohasida o'sish imkoniyatiga ega bo'ladi.

O'zbek va shu kabi kollektivistik madaniyatlarda aka-uka munosabatlarining bir qator o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Quyidagi kuzatishlar mahalliy oila psixologiyasi adabiyotlari [15, 16, 18] va statistik ma'lumotlar [17] asosida ishlab chiqilgan, ammo ularning empirik tasdig'i hozircha cheklangan va kelajakdagi tadqiqotlar uchun gipoteza sifatida taqdim etiladi.

- Opa-singil/aka-uka ierarxiyasi. “Katta”ning kichigi ustidan rasmiy javobgarligi va “kichik”ning katta oldida itoatkorligi — qattiq belgilangan rol. Bu G'arb oilalaridan farq qiladi va to'ng'ich bolaning o'zini-o'zi baholashini ikki tomonlama tarzda shakllantirishi mumkin: ham himoyaviy (rol orqali identifikatsiya), ham xavfli (haddan tashqari yuk).

- Ko'p bolali oila ko'rsatkichi. O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatda o'rtacha oila o'lchami va tug'ilish koeffitsiyenti G'arb davlatlariga nisbatan sezilarli yuqori [17]. Bu har bir bolaga to'g'ri keladigan ota-ona

Date: 1st June-2026

resursi (vaqt, e'tibor, moddiy yordam) miqdorini ob'ektiv ravishda cheklab, raqobat uchun strukturaviy zamin yaratadi.

- Disiplinar uslub sifatida taqqoslash. "Akanga o'xshamaysan", "Qarindoshingning bolasi..." kabi taqqoslash — mahalliy ota-onalar tomonidan keng qo'llaniladigan disciplinar uslubdir. Xalqaro adabiyot bunday taqqoslashlarni psixologik kontrol va past o'zini-o'zi baholashning prediktori sifatida ko'rsatadi [11], ammo O'zbek kontekstida uning aniq effekt o'lchami empirik o'rganilmagan.

- Yetuk bolalar majburiyatlari. Mahalliy oilalarda katta bolalar ko'pincha o'qish bilan parallel ravishda kichik aka-ukalariga g'amxo'rlik qilish, uy yumushlarini bajarishi kutiladi. Bu "parentifikatsiya" darajasiga yetishi mumkin va to'ng'ich bolaning shaxsiy o'zini-o'zi baholashi va akademik yutuqlariga ta'sir qiluvchi alohida omildir.

G'arb modellari (xususan, Sallouey ning tug'ilish tartibi → shaxsiyat modeli [13]) kollektivistik o'zbek oilasida bir xil tarzda ishlaydi degan farazni har qanday ehtiyot bilan qabul qilish kerak: madaniyat juda ehtimol bilan effekt yo'nalishini ham, kuchini ham o'zgartiradi. Bu — mahalliy psixologiya fani uchun ochiq metodologik vazifa.

Tahlil natijalari uchta asosiy xulosaga olib keladi.

Birinchidan, aka-uka raqobatining o'zi xavfli omil emas — uning shaxsga ta'siri ota-onalik uslubi va oilaviy iqlim tomonidan moderatsiya qilinadi. Issiq munosabat fonidagi konstruktiv konflikt bola uchun hissiy regulatsiya va shaxslararo nizolarni hal qilish ko'nikmasini rivojlantiruvchi maktab bo'lib xizmat qilishi mumkin [3, 8]. Faqat surunkali, hal etilmagan va ota-ona tarafkashligi bilan kuchaytirilgan raqobat patologik ta'sir ko'rsatadi. Demak, klinik nuqtai nazardan diqqat "raqobatning mavjudligi"ga emas, balki "raqobatning sifati va kontekstiga" qaratilishi kerak.

Ikkinchidan, ota-onalarning differensial munosabati — eng kuchli o'zgartirilishi mumkin bo'lgan oilaviy omildir. Tug'ilish tartibi, yosh farqi va jins kabi statik omillarni o'zgartirib bo'lmaydi, ammo ota-onaning xulq-atvorini — psixologik xabardorlik dasturlari va parenting trening orqali — modifikatsiya qilish mumkin [6, 7, 11]. Bola farqni adolatsiz deb idrok etsa, uning o'zini-o'zi baholashiga uzoq muddatli zarar yetadi. Bu profilaktika strategiyasi uchun aniq ko'rsatma beradi: ota-onaning xulq-atvori — eng samarali intervensiya nuqtasi.

Uchinchidan, mavjud xalqaro adabiyotda Markaziy Osiyo va O'zbek oilalari kontekstida sibling dinamikasini o'rganadigan empirik tadqiqotlar deyarli yo'q — bu mahalliy rivojlanish va oila psixologiyasi uchun aniq bo'sh nuqta. G'arb modellari o'zbek kollektivistik oilada bir xil tarzda ishlaydi degan farazning empirik tekshiruv kerak.

Amaliy tavsiyalar

Ota-onalar uchun: bolalarni bir-biri bilan ochiq taqqoslashdan saqlanish; har bir bolaning individual yutuqlarini alohida tan olish; munosabat tafovuti zarur bo'lganda (yosh, sog'liq, vaziyat) buni bolalarga ochiq va tushunarli tarzda izohlash; aka-uka o'rtasidagi nizolarni hal qilishda "hakam" emas, "muloqot vositachisi" rolini bajarish.

Maktab va psixologik xizmatlar uchun: o'smirlar bilan ishlash dasturlariga oila ichidagi munosabatlar tahlili, jumladan aka-uka konflikti diagnostikasini kiritish; o'zini-

Date: 1st June-2026

o'zi baholashning past darajalari aniqlangan o'smirlarda oilaviy omillarni ham ko'rib chiqish; pedagog-psixologlarni sibling dynamics bo'yicha qo'shimcha tayyorlashdan o'tkazish.

Davlat va jamoat tashkilotlari uchun: ota-onalik ko'nikmalari (parenting skills) bo'yicha ommabop ta'lim dasturlarini joriy etish; oilaviy psixologik konsultatsiya xizmatlarini hududiy darajada kengaytirish; ommaviy axborot vositalari orqali "solishtirish — disiplinar uslub emas" g'oyasini targ'ib qilish.

Umuman olganda, oilada sog'lom hissiy muhit yaratish — bolalarni bir-biri bilan emas, balki o'zining kechagi versiyasi bilan taqqoslashga o'rgatish, ota-onalarning teng va adolatli munosabati — o'smirlarning o'zini-o'zi qadrlashi, psixologik farovonligi va muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuvi uchun zarur shartlardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Adler A. Understanding human nature. — New York: Garden City Publishing, 1928. — 286 p.
2. Bowlby J. Attachment and loss. Vol. 1: Attachment. — New York: Basic Books, 1969. — 428 p.
3. Brody G.H. Sibling relationship quality: Its causes and consequences // Annual Review of Psychology. — 1998. — Vol. 49. — P. 1–24.
4. Buist K.L., Deković M., Prinzie P. Sibling relationship quality and psychopathology of children and adolescents: A meta-analytic review // Clinical Psychology Review. — 2013. — Vol. 33, № 1. — P. 97–106.
5. Dunn J. Sibling relationships in early childhood // Child Development. — 1983. — Vol. 54, № 4. — P. 787–811.
6. Feinberg M.E., Hetherington E.M. Differential parental treatment as a within-family variable // Journal of Family Psychology. — 2001. — Vol. 15, № 1. — P. 22–37.
7. Kowal A., Kramer L. Children's understanding of parental differential treatment // Child Development. — 1997. — Vol. 68, № 1. — P. 113–126.
8. Kramer L. The essential ingredients of successful sibling relationships // Child Development Perspectives. — 2010. — Vol. 4, № 2. — P. 80–86.
9. McHale S.M., Updegraff K.A., Whiteman S.D. Sibling relationships and influences in childhood and adolescence // Journal of Marriage and Family. — 2012. — Vol. 74, № 5. — P. 913–930.
10. Orth U., Robins R.W. The development of self-esteem // Current Directions in Psychological Science. — 2014. — Vol. 23, № 5. — P. 381–387.
11. Pinquart M. Associations of parenting dimensions and styles with self-esteem: A meta-analysis // Marriage & Family Review. — 2017. — Vol. 53, № 7. — P. 613–640.
12. Rosenberg M. Society and the adolescent self-image. — Princeton: Princeton University Press, 1965. — 348 p.
13. Sulloway F.J. Born to rebel: Birth order, family dynamics, and creative lives. — New York: Pantheon Books, 1996. — 653 p.

Date: 1st June-2026

14. G'oziev E.G'. Yosh davrlari psixologiyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2010. — 320 b.
15. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2008. — 192 b.
16. Nishonova Z.T. Rivojlanish psixologiyasi va pedagogik psixologiya. — Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2018. — 400 b.
17. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Oila va demografik ko'rsatkichlar to'plami. — Toshkent, 2023. — 148 b.
18. Tojiboyeva D., Yo'ldoshev M. Oila va shaxs kamoloti psixologiyasi. — Toshkent: Fan, 2015. — 224 b.